

De tijd maken we in "Contact" nog bekend, en u kunt dan Henk als OLD SHATTERLAND, en Dinant als WINNETOU in vol ornaat bewonderen, met berenmuts en de beroemde zilverbuks. Met een beetje de buik inhouden paste alles nog.

U weet toch dat de videobanden van de spelen nog steeds te koop zijn ??

Op mijn vaste wandeling met de honden in het Rijkenbargse bos schoot mij een oud gezegde te binnen bij het zien van het hooi binnenhalen. Het gezegde "Wie met bunders land trouwt, houdt geen tijd over voor z'n vrouw" gaat tegenwoordig toch niet meer op.

Was het vroeger zo dat er nog al wat volk aan te pas kwam om het hooi binnen te halen, men moest maaïen, keren, schudden, harken, opsteken op de wagen, dan in de hooiberg of door het slop en nog wat bijwerk. Nu zag ik een machine waar het hooi in verdween, waarin een grote rol werd gemaakt, en achter de machine een soort platte wagen waarop die rol in een plastic folie werd gewikkeld, en na royaal ingepakt te zijn op het land werd gekiepierd. Volk kwam er ook nu nog genoeg aan te pas, het hele gezin stond te kijken, waarvan één met een hooirik, en nogal wat belangstellenden op de weg. Commentaar was er natuurlijk ook genoeg, en kreten als "slapend rijk worden" en "een boer is ook niet meer wat het vroeger was" waren onderwerp van gesprek.

Vroeger, een bijna vergeten tijd, en bij veel jongeren een totaal onbekende.

Nu doen we een beroep op u om uw contributie automatisch te laten overschrijven, maar wat kwam er b.v. vroeger niet aan de deur.? De ziekenfondsode, de verzekeringsagent, alle verenigingen, gas, water en licht-incasso, het "dooie-fonds", (4½ ct. in de week) de huisbaas, de aanzegger, de neuger, de schoenmaker, de scharensliiep, de bakker, de pindaman,(de chinese restaurants van nu) de dekenverkoper, een boekenventer, en een niet te tellen aantal boeren, b.v. de groenteboer, de melkboer, de kolenboer, de oud-ijzerboer, de lompenboer, de visboer, de olieboer. Moet je toch niet meer aan denken met het drukke verkeer van nu. In de stad kon je voor een paar gulden een wasmachieetje of een stofzuiger huren, en warm water halen bij de "waterstoker".

Die goeie ouwe tijd ??nog wel eens leuk om aan te denken.

Let u op agenda voor het komend seizoen, onze evenementencommissie is druk in de weer een goed programma te presenteren. Ook uw goede, en betaalbare ideeën, zijn van harte welkom.

In het decembernummer hoop ik u een overzicht te kunnen geven van wat onderhanden zaken, zoals de Kroezeboom aan de Borculoseweg, het werktuigenmuseum, de pomp op het kerkplein, en ons fotoarchief.

Ik houd u op de hoogte, en tot een spoedig ziens op de eerstkomende bijeenkomst.

Martin Kok, voorzitter

VAN HET SECRETARIAAT.

Over het afgelopen kwartaal is er vanwege de vakantie's van een ieder, niet zoveel te melden.

De evenementencommissie heeft het programma voor de eerste 3 avonden gereed.

Inzake de Kroezeboom op de Borculoseweg hebben we tot op heden nog geen bericht van de gemeente Ruurlo ontvangen voor te verlenen subsidies ten aanzien van het nodige onderhoud. We houden hierover contact met de gemeente.

Gerrit Kleyn Winkel heeft alle foto's, welke in ons archief aanwezig zijn, in albums verwerkt. Alles wat bij elkaar hoort bij elkaar en op de juiste plaats. Een aanwinst voor ons archief.

De werktuigencommissie heeft de hand kunnen leggen op een twee-tal spinnewielen en de benodigde attributen voor vlas bewerken.

We zijn nog steeds op zoek naar een goede locatie voor deze oude werktuigen. De tot nu toe gevoerde gesprekken en contacten hebben nog geen resultaat gehad.

Van onze voorzitter heeft U kunnen vernemen, dat er op 4 augustus jl. een bezoek is geweest aan de studio van TV Gelderland, waar opnames zijn gemaakt van de openluchtspelen, voor het programma Heimwee

De volgende bestuursvergadering is op 8 oktober 1998.

Leo Besselink, secretaris.

98.26 (02)

VAN DE PENNINGMEESTER

In de maand mei hebben die leden, die niet automatisch de contributie betalen, een accept-giro ontvangen. Slechts een vijftal van deze leden heeft de contributie over 1998 nog niet betaald.

Voor de afronding en tegenover die leden die automatisch per half juni al betaald hebben, zou ik het prettig vinden dat de contributie voor 1 oktober a.s. binnen is.

Alle leden die reeds betaald hebben, hartelijk dank en voor het vijftal hopelijk bedankt voor uw medewerking.

Ap Flierman, penningmeester.

VAN DE EVENEMENTENCOMMISSIE.

De excursie naar Staphorst gaat niet door ! Het spijt ons zeer voor de mensen, die zich zo enthousiast hadden aangemeld, maar de belangstelling was niet groot genoeg om de trip te organiseren.

Hieronder volgt het programma t/m december 1998.

Alle avonden zijn op woensdag en worden gehouden in zaal "De Luifel". De aanvang is 20.00 uur.

14 oktober:

De heer **Gerrit de Graaf** uit Barneveld houdt een dia-lezing over *Landgoederen van de Gelderse Vallei*. Vorig jaar heeft hij een prachtige avond verzorgd over bomen. Deze keer gaat het over landgoederen, hun res- ten, tuinen, planten en dieren en over het landschap in dat schitterende stukje Nederland: De Gelderse Vallei.

11 november:

De heer **B. Tragter** uit Borculo toont de volgende videofilms: *De erfenis van de Lebbenbrugge*; *Gaitjan Schepers terug op "zijn" Lebbenbrugge*; *Het leven op het land bij Eibergen* (gemaakt voor de oorlog, een oude dus) en *Achterhoek, natuur en landschap*.

9 december:

Mevrouw **Dinie Hiddink** uit Lochem leest voor en vertelt *verhalen die betrekking hebben op de december-maand*.

Tot ziens dus op 14 oktober a.s.

PERSBERICHT GELDERS OUDHEIDKUNDIG CONTACT.

Wij hebben weer informatie binnen gekregen over het cursusprogramma najaar 1998. Hierin staan onder andere de volgende cursussen vermeld:

- * Speuren naar de sporen van het verleden (Wijchen/Arnhem).
- * Historisch huizenonderzoek (Arnhem).
- * Genealogie voor beginners (Zevenaar).
- * Oud schrift voor beginners.

Voor verder informatie kunt U terecht bij de bestuursleden of uiteraard bij het Gelders Oudheidkundig Contact, telefoon 0575-511826.

98.27 (03)

IETS OVER DE VROEGERE PLATTELANDSARTS DOKTER HOFSTED E.

Op pagina 52 van het in 1991 door Hans Tornij samengestelde boekje: "*Ruurlo in oude ansichten*" - uitgegeven door uitgeverij Gherre, staat een foto van dokter H.W.C.E. Hofstede met zijn koetsier J. Eggink.

Lezende in het boekwerkje "iungit atque docet", een gedenkboek dat uitgegeven werd ter gelegenheid van het 125 jarig bestaan van de Geneeskundige kring Zutphen van 1845, en samengesteld in 1970 door Th. Flohil-Verschuur, arts en F. Schreuder, arts; kwam ik o.a. de volgende stukjes tegen.

November 1900

De heer Hofstede had de gelegenheid eene typhus-epidemie waar te nemen in het dorp zijner inwoning (Ruurloo). Uit zijne nasporingen werd het duidelijk dat de aldaar aanwezige roomboterfabriek de verspreidster der epidemie geweest is en wel door middel van de afgeroomde melk (z.g. ondermelk), waarvan elk der boerenmelkleveranciers een deel te huis wordt gebracht, alwaar ze gewoonlijk tot veevoeder gebruikt wordt. Opmerkelijk is dat 29 vrouwen tegen 15 mannen door typhus aangetast werden, een feit, hierdoor te verklaren, dat voornamelijk de vrouwen zich met de veevoeding bemoeien.

Het is zeer zeker een merkwaardig, maar bedroevend feit, dat de wet op de besmettelijke ziekten in een dergelijk geval niet voldoende is om zulk eene fabriek te sluiten, wat eerst gelukte na tal van dreigementen. De fabriek werd na 4 weken stilstand door stoom ontsmet en de ondermelk geregeld gepaseuriseerd, tengevolge waarvan de epidemie ophield. Evenwel brak ze een paar maanden later weer uit; het bleek toen, dat men op de fabriek niet meer de moeite nam de ondermelk te pasteuriseeren. Toen deze voorzorg weer genomen werd, zag men ook geen typhusgevallen meer.

De heer Hofstede neemt in overweging, dat onze afdeeling op de e.k. algemeene vergadering der Maatschappij het voorstel doet de wet op de besmettelijke ziekten zoodanig te doen wijzigen, dat tot onverwijld sluiting eener dergelijke plaats van besmetting als in casu de roomboterfabriek was, kan worden overgegaan.

Hierop ontstond een langdurig debat, waarbij de heer Meinders en passant meedeelde dat de boter der meergenoemde fabriek, welke tijdens het heerschen der typhus te Ruurloo niet aldaar te verkoopen was, in zijne gemeente (Hengeloo) in belangrijke hoeveelheid aan de markt gebracht en geconsumeerd is, zonder dat een geval van typhus daarna geconstateerd is.

September 1901

De heer Hofstede deelt iets mede van zijn bevindingen ter Algemeene vergadering der Maatschappij. Hij verklaart zich niet onverdeeld ingenomen met de wijze van behandeling der voorliggende questies; ze geschied te haastig, met name het voorstel Zutphen (over sluiting melkfabrieken - zie november 1900), werd niet met de noodige bedaardheid overwogen, en daaraan schrijft spr. ook het verwerpen toe.

Evenwel is er eene commissie benoemd, die de zaak nader onderzoeken zal. Het wil de heer Hofstede ook toeschijnen, dat er eene scheiding behoorde te bestaan tussen stads en plattelandsafgevaardigden, wegens het verschil hunner belangen. Ook acht hij het wenselijk, dat een afgevaardigde van het platteland in het Hoofdbestuur zitting had.

November 1903

Aan den heer Hofstede komt de eer toe de couveuse ten plattelande ingevoerd te hebben. Een zevenaandskindje is er door hem 9 weken lang in verpleegd, en is behoorlijk aangekomen. Hij bereikt zijn doel, een temperatuur van 37° in de couveuse te onderhouden, door elk half uur een nieuwe heete kruik in de lade onder het toestel te doen plaatsen. (Het was zomer). (...)

Zo staan er in dit boekje natuurlijk nog veel meer wetenswaardigheden, wij zullen hier t.z.t. nog wel eens op terug komen.

Wim Bluemers 6 mei 1998

ARCHIEF GELDERSCHE LANDBOUWWERKTUIGEN

Onze vereniging is al geruime tijd bezig met het verzamelen en opknappen van oude landbouwwerktuigen. In de Geldersche Volksalmanak voor 1947 trof ik onder de bovenstaande kop een artikel aan over landbouwwerktuigen. Het artikel werd in februari 1947 geschreven door ene **Van Hoffen**. De in het artikel aangehaalde verwijzing naar een artikel van de heer Oosting heb ik helaas niet terug kunnen vinden.

“In den vorigen jaargang van den Gelderschen Volksalmanak treft men een bijdrage aan van de hand van wijlen Dr.Ir. W. A. J. Oosting over de plaggenhak en de plaggenzicht. In dat artikeltje worden de plaggen werktuigen. Zoals deze op de Veluwe in gebruik waren, beschreven. De bijdrage van den heer Oosting heeft zeer de aandacht getrokken. Terecht, te weinig wordt er gepubliceerd op het gebied van de geschiedenis van den landbouw; aan de beschrijvingen van antieke landbouwwerktuigen en hun gebruik is men tot heden niet toegekomen, uitgezonderd de beschrijving van praehistorische landbouwwerktuigen.

Wij vinden het hier de plaats om op het gebied van Geldersche landbouwwerktuigen ieder jaar eenige mededeelingen te doen; deze bijdragen zullen zooveel mogelijk geïllustreerd worden. Daar we ons in de eerste plaats willen berperken tot de beschrijving van die werktuigen welke in ons bezit zijn, zullen de beschreven voorwerpen niet zeer systematisch worden gerangschikt. Indien mocht blijken dat er voor de beschrijving groote belangstelling bestaat, dan kan een heruitgave ervan, maar dan systematisch gerangschikt, overwogen worden. De samensteller van dit “archief” houdt zich natuurlijk ten zeerste aanbevolen voor bijdragen, inlichtingen en mededeelingen.

Wij zullen dit jaar vier werktuigen beschrijven, te weten: de *houtershamer (eekhamer)*, de *zodenschop*, de *raapstamper* en de *platte zaadschop* of *erwtenschop*. Voor de maten van de beschreven werktuigen zie men de figuren.

Houters-, eek- of bookhamer.

De beschreven hamer is afkomstig uit de Bennekomsche Craats (boerderij Schoonhoven). De kop bestaat uit gesmeed ijzer, de steel is vervaardigd van esschenhout. Het houten of eekkloppen werd geregeld beoefend tot 1918, in dat jaar steeg de prijs, tengevolge van loonsverhooging, van *f* 16,-- tot *f* 100,-- per voer. Import uit Frankrijk werd na 1918 loonend.

In de oorlogsjaren en wel in 1942, '43 en '44 werd er in Bennekom weer gehout, overal zag men in die jaren weer het als brandstof gebruiken.

Oudtijds gebruikte men vooral het zwaardere eikenhakhout, dat zoo overvloedig op de wallen om de bouwlanden in de Craats groeide. Men gebruikte eikenhout met een diameter van 4-7 cm, de lengte werd op 60-75 cm gebracht. Men houtte omstreeks half Mei, wanneer het eikenhout in knop kwam. Het eeken geschiedde voornamelijk door landarbeiders, voor eigen rekening. Het werk moest bij goed weer geschieden; bij bewolkten hemel wilde de eek niet loslaten.

Er werd een gat in den grond gegraven van 0,50x0,50x0,50 cm. Aan een van de randen werd een platte steen geplaatst, de houter nam aan de andere zijde van den kuil plaats met de beenen in den kuil. De eikenstammetjes werden in de linkerhand genomen, op den steen gelegd en met den hamer bewerkt. Met de linkerhand draaide men de stam langzaam naar zich toe en van zich af. Was het rechter eind van eek ontdaan dan werd met een handigen zwaai den stam omgedraaid waarna de andere helft werd bewerkt. Daar men het eikenhout eigenlijk beukt, werd de eekhamer ook wel beuk- of bookhamer genoemd.

Tijdens het houten werd veelvuldig het navolgende liedje gezongen:

Sappe, sappe, siepe
Morgen zul je piepen
Morgen is de leste dag

dat ik houten mag.
In de Mei, in de Mei
leggen al de vogels een ei,
behalve de wachtel en de griet,
die leggen in de meimaand niet,
die leggen in de bouw
dan hebben ze geen berouw

(Meiliedje, in Jos Schrijnen Nederlandsche Volkskunde, dl 1)

Ter verduidelijking het volgende: half Mei begon de bouw van de boekweit, terwijl tot 1 Mei het uithalen van eieren was geoorloofd.

Een dagtaak bedroeg 30 pond schors in verschen toestand, overeenkomende met 16 pond en 1 ons gedroogde schors (16 pond schors en 1 ons bindteen). Een voer woog 1620 pond en bestond uit 100 bossen.

De eek werd in Wageningen verwerkt. Na het verdwijnen van den eekmolen, werd de schors verkocht aan den handelaar Roest te Wageningen, toen deze zijn zaak ophief kwamen Brabantsche schippers de schors in Wageningen halen.

De zodenschop

De door ons beschreven zodenschop is afkomstig van een boerderij gelegen aan de Wildekamp onder bennekom. De schop is vervaardigd van ijzer en staal. De stalen rand (in de figuur met een stippellijn aangegeven) werd zeer scherp geslepen. De schop was voorzien van een wilgenhouten ("knootten") steel van anderhalven meter lang, gekromd ("gebest") in den bakkersoven. Aan den steel zat een kruk ("hilt"). De zodenschop of veensteker werd vóór 1886 (jaar van verdeeling) gebruikt om veen te steken in de Bennekomsche Meent. Op 1 Mei gingen de deelgerechtigden naar de Meent om "baan te beleggen". Men zette met behulp van plaggen een strook af te zoden veen uit. Aan het begin van een baan plaatse men een groote plag, waarop men zijn initialen plaatste. Na het boekweit zaaien, half Mei, ging men plaggen steken.

De plaggen waren 10-15 cm breed, ongeveer 40 cm lang en 15 cm dik. Na het steken werden ze ondersteboven tegen elkaar aangelegd. Na een week werden ze omgelegd (zooien kanten).

Men stak van eenzelfde stuk slechts éénmaal zoden. De zoden werden bij enkele duizenden tegelijk met de kar naar huis gereden. Ze werden buiten op hoopen gezet.

De raapstamper

De raapstamper door ons beschreven is afkomstig van een boerderij gelegen aan de Wildekamp onder Bennekom.

Het is een smeedijzeren werktuig met een messcherp geslepen snijkant in S-vorm. De steel was recht en ongeveer 1.40 m lang. Wij nemen aan dat de oorsprong van een dergelijk gevormd werktuig in een zeer ver verleden ligt. De stamper is gebruikt tot de invoering van de met de hand gedreven bieten- en rapensnijmachine. De witte knolrapen werden 's avonds gewasschen en op de deel te drogen gezet. Den volgenden morgen werd op de snijbank roggekort gesneden en met de droge rapen vermengd. In een houten bak van 1.50 m lang, 0.50 m breed en 0.40 m hoog werden de rapen gestampt, waarna ze aan het vee werden gevoerd. De boer verbouwde zooveel rapen dat hij Januari tot April zijn vee kon voeren.

Platte zaadschop

De platte zaadschop, ook wel erwtenschop of "opschoeper" genoemd, die in ons bezit is, is afkomstig van de boerderij "Schoonhoven" in de Bennekomsche Craats. Het exemplaar is ongeveer 4 cm afgesleten.

Het is een thans vrij zeldzaam voorkomend werktuig, dat alleen bestemd was om gebruikt te worden in den moestuin. Men beweert wel dat het ook dienst deed bij het werken in het veen, b.v. om de zoden af te steken. De schop is van gesmeed ijzer, voorzien van een zeer langen steel (ongeveer 1.80 m). Had men de bedjes in den moestuin ingezaaid, dan verwijderde men de zaadjes die op de paden waren gevallen met de platte zaadschop. Ook werden jonge erwtenplantjes met de schop aangeaard, zoodat ze gemakkelijk het rijshout konden vinden. Tenslotte zal de schop gebruikt zijn om de gezaaide bedden aan te drukken.

Tot zover het artikel uit de Geldersche Volksalmanak.

NE KROEZEN BOOM

In een van de Jaarboeken van Achterhoek en Liemers schreef **Jo Daan** uit **Barchem** het onderstaande artikel over kroezebomen.

Ze hebt um ummehouwen.
Ne stomp is 't wat nog steet.
Toch hebbe wi-j vertrouwen;
uut 't riesken, dat d'r op steet,
zal zo't Jesaja zeg,
ne kroezen boom gaon greujen,
dén wisse volop dreg.
Den boom, zo groot, zo prachteg,
uut Jesse zienen stam,
is deur den Heer zo krachteg,
vol wiesheid en verstand.
Bi-j um is wiezen raod
veur 'n vraedeg samenlaeven.
Hee laert van good en kwaod.

Na de lezing van dit gezang uit het Kerkboek van Achterhoek en Liemers, dat verscheen in het einde van 1988, zal iedereen begrijpen wat "kroes" betekent. Maar vragen hoe je het woord in het Nederlands zou vertalen is onverstandig. Ik deed het toch en kreeg van ieder aan wie ik het vroeg, een ander antwoord: *groot, machtig, weelderig, indrukwekkend, enz.* In het oosten van ons land is '**ne kroezen boom**' een begrip, in Holland niet. Daarom heeft het Nederlands, dat wil zeggen het 'Hollandse dialect' er geen woord voor. Ik zou in Holland ook geen boom kunnen vinden die deze grootse aanduiding verdient.

In het oosten van ons land moeten vroeger veel grote, oude eiken gestaan hebben, ook wel eens linden, die opvielen door hun prachtige kruinen. Ze stonden vrij, soms midden op de es, en hun kruinen hadden daardoor de ruimte om zo weelderig en indrukwekkend uit te groeien. Grote bomen als de Uiversboom bij Doornenburg en de Lempkesboom bij Slangenburg, ten oosten van Doetinchem, werden ook wel aangeduid met 'ne kroezen boom'. En deze woordgroep van een bijvoeglijk en een zelfstandig naamwoord werd de eigennaam van een paar forse bomen. De meest bekende en meest afgebeelde is waarschijnlijk die op de Fleringer es in Twente. In Rossum staat een jongere boom; de weg die op deze boom uitloopt is dan ook de Kroezenboomweg genoemd.

)

De oudste is misschien wel de Kroezenboom in Ruurlo, aan de Kroezelaan; deze is door de Bomenstichting geschat op 200 jaar. Hij heeft meer stammen dan die in Fleringen en een indrukwekkende kruin. Ook deze boom moet eens vrij gestaan hebben, maar Zwart schrijft al dat hij tussen de huizen staat: *'En als je den weg naar den molen inslaat, kom je voorbij den Kroezenboom, een achtstammige eik, die na dagtaak aan 't jong volk een gezellig onderonsje waarborgt. Breed enforsch overwelft de reus den breeden weg van huis tot huis'* (1).

Het betekenselement van breed uitgroeien is duidelijker bij dennen. Als die vrij in het veld staan, groeien ze niet in de hoogte, zoals in een dennenbos het geval is, maar in de breedte. Dit bedoelt Herman van Velzen als hij schrijft: *'de schemme van un grote, kroezen meerstammige denne'* (2).

Een halven eeuw en langer geleden stonden er meer dan de drie genoemde. Dingeldein fotografeerde nog in 1946 een 'kroeze eik' in de Mekkelhorster es. (3)

Uit de geschiedenis was de herinnering aan nadere bewaard. In Miste bij Winterswijk moet er een gestaan hebben, in de 15de eeuw wordt er een vermeld in Wehl, in de 17de eeuw worden 'kroeze bomen' of 'hillige bomen' genoemd in Salland, op erve Frieswijk in Tjoene, op Erve Meylink in Oxe, en verder in Raalte en Holten. En ook aan de Munniksdijk bij de Kruiskoele op de Berghaar bij Bruinehaar heeft een 'kroeze boompje' gestaan. (4) Ze hebben moeten wijken voor wegaanleg en stads- en dorpsuitbreiding. Andere, zoals die in Fleringen en Ruurlo, werden oud en hol, zodat ze gestut moesten worden. Ze zijn als oude mannen, die hun kracht verloren, maar in hun uiterlijk nog duidelijk de herinneringen daaraan bewaren.

Volgens de overlevering hebben kroezenbomen verschillende functies gehad.

Brockpähler schrijft dat ze in Westfalen op hooggelegen plaatsen in het open veld stonden, dat ze gerechtsplaatsen markeerden, maar ook als grensaanduiding dienden. In dit verband citeert hij het gezegde: *'Wi sind noch nicht an 't kruse Bäumken'* (5) Deze uitdrukking, die ook in het algemeen betekent: *'er kunnen nog moeilijkheden genboeg komen'*, is ook in de gemeente Gendringen bekend, maar vooral in het aangrenzende Duitse gebied. Er stta een 'Kruse Bom' bij Kevelaer, die ook 'Krussbom' of 'Kreuzbom' genoemd wordt. Het is een oude dikke lindeboom, waaronder een kruis staat. De letterlijke betekenis van deze uitdrukking zou zijn: *'we zijn nog niet aan het doel, nl. De bedevaartplaats, zelfs nog niet aan het 'kruse Bömken', houd dus nog even vol'*. Onder de Kroezeboom in Fleringen staat een kapelletje, en onder die in Rossum een crucifix. Op 16 mei 1987 stond in de Twentse Courant een artikel over bomen, waaraan het volgende ontleend wordt: *'Onze grote, eenzamen bomen zijn meestal op de plek geplant of gespaard gebleven met een bedoeling. Ze staan als bakens bij kruisen en kapellen, op grenzen tussen bouwland en het vrije veld, op kruispunten van wegen. In Europa zijn veel van zulke bomen, tenminste in die gebieden waar ons nog iets van het oorspronkelijke landschap rest. Vaak was in de schors het teken van het kruis gegrift. Het waren kruisbomen. De befaamde Twentse Kroezenboom ontleent haar naam aan dit teken. Onder het bladerdak van deze bomen werden erediensden gevierd, werd rechtspraak gehouden, schoolde men samen'*.

Niet alleen de schrijver van dit artikel is overtuigd dat de Kroezenbomen hun naam ontlene aan het woord 'kruis' veel anderen denken dit ook. Deze gedachte wordt ondersteund door het feit dat bomen en kruisen de functies van aanduiding van een heilige plaats, waar in de Christelijke tijd een kruisbeeld of kapel neergezet werd, en die van grensscheiding gemeen hadden; soms waren kruisen zelfs in de bast van een boom gesneden. Maar het Nederlandse woord 'kruis' wordt in het oosten van ons land niet uitgesproken als 'kroes' maar als 'kruus'.

Taalkundigen en naamkundigen, maar ook de schrijvers die zich bezig houden met de geschiedenis van hun naaste omgeving durven de mogelijkheid van samenval van de woorden 'kroes' en 'kruus' bevestigen noch ontkennen. Kobes schreef: *'De Kroezendijk in de Silvoldse buurt is genoemd naar het woord Kroezen dat de betekenis zou hebben van afscheiding. Een afscheiding werd dikwijls aangegeven met een kroezenboom en in Sinderen treffen we nog aan de boerderij Kroezenboompje, juist gelegen op de oude grens tussen Terborg en Varsseveld'*.(6) En Reinders schreef het volgende: *'In 1444 ontving de kapel van Vragender een perceel, de Crucebree. Blijkbaar stond daarbij een kruisbeeld. Nu heet dat bouwland het Krüsstukke.*

Onder Keyenburg ligt de Kruserije. Men mag hierbij denken aan een schenking ter ondersteuning van de kruistochten. Plaatsen, waar een veldkruis of een beeld stond, heten nog in Eibergen het Hilligenhüsken, in Olden Eibergen de Krüskamp en in Haarlo het Krüsstukke. Ook ten oosten van Eibergen komt de Krüskamp voor. Raadselachtig blijven de namen Kroezen in Vragender en Varsseveld en Kroezenboom in Ruurlo en vroeger ook te Vorden. Ook in Overijssel vallen ze op. Mogelijk is in deze namen de oude uitspraak van kruis als kroes overgebleven. Ze herinneren aan een kruis op het erf of tegen een eike- of lindeboom'. (7)

Dorresteyn tenslotte is vager, maar brengt toch ook de Kroezenhoek, de boerderij Kroezenboompje en het goed van Evert Croessen met elkaar in verband. (8)

Die onzekerheid over de samenhang van beide woorden is begrijpelijk. Het Nederlandse 'huis' is in het ene oostelijke dialect 'huus', in een ander 'hoes'. Waarom zouden niet naast het Nederlandse 'kruis' zowel 'kruus' als 'kroes' voorkomen of voorgekomen zijn? Ook in Westfalen zijn in de verbeelding de boom en het kruis elkaar genaderd, ook al zijn de klanken van de woorden niet samengevallen.

Et kruse Bömken

Do stijht am Krüzweg 'nen enzel'n Boem,
de Kroen so brijt on kruus,
on wiet in sieden, wohen mer süht,
ligt do kij'n enzig Huus.
Bloes Hijd on Feller, dobij der Busch -
de Boem, der ruuscht on ruuscht,
on wöer dat butten oech noch so stell,
wie wenn der Herwststorm bruuscht.
Do es vör Tieden 'nen Galgen gewest,
on neits von twölf te ijn,
dan jammert dat do en klippt on klappt
van all die Doedenbijn.
Dann treckt do verbij 'nen langen Zog,
wie Füür de Oegen roet,
en witten Hemd, der Streck öm de Hals,
on vürop gijht der Doet.
Dann trecken se drijmol öm der Boem,
die enstens do gehangen;
doch schlijt de eeschte Stond en 'r Neit,
dann es der Spoek vergangen. (9)

Het Nederlands kent het woord 'kroes' ook, tegenwoordig vooral in de betekenis van gekruld van haar. Maar het gezegde 'kroes haar, kroeze zinnen', dat nog wel bekend is, herinnert aan de betekenissen van 'kroes' die in het oosten van ons land heet gewoon zijn: *opgewonden, vurig, boos, stuurs, stijfhoofdig*, en dergelijke.

Een Nederlands woordenboek vermeldt ze ook; je zou kunnen zeggen dat 'kroes' allerlei betekenissen kon hebben die tegengesteld zijn aan 'kalm, bedaard, effen van gemoed'. (10) Maar die zijn nu verouderd en worden niet meer gebruikt. De meest verschillende betekenissen vond ik voor het Twents, in Dijkhuis: 'zelfbewust, trots, kregel, kort aangebonden, pedant, leuk, plezierig, deftig, in de vereiste plooiën'. (11) Verder 'kroezen eekenbeum', eikenbomen met mooie gevormde kruinen en het werkwoord 'kroezen' in de betekenis plooiën. Maar niet alleen dat andere Overijsselse en Achterhoekse woordenboeken en -lijsten dergelijke betekenissen kennen, ik vond ze ook in Groningse, Tesselse, Drechtelandse, Westfriese en Zaanse woordverzamelingen .98.33 (09)

In het Gronings, het Zeeuws en het dialect van Tegelen komt een woord voor met een betekenis die verwant is aan plooiën, het Fries kent alleen *'kroes'* van bomen; *'De beamkes woene earst net ôfsette, mar fan 't jier binnen se moai kroes'*; de boompjes wilden eerst niet groeien, maar dit jaar zijn ze tierig.

Ik schreef al dat de taalgeleerden en de naamkundigen ook niet duidelijk zijn. Het wordt hun dan ook wel erg moeilijk gemaakt. In de eerste plaats had *'kroes'* in het Nederlands *'kruis'* moeten worden. Dat is wel het geval in plantennamen als *'kruisbes'*, *'kruisdoorn'*, *'kruizemunt'* en dergelijke, maar niet in *'kroes haar'*. In verschillende Germaanse talen is het woord betrekkelijk jong, namelijk in het Duits en het Nederlands komt het eerst in middeleeuwse stukken voor, in het Zweeds en het Deens alleen in samenstellingen.

Ondanks dit is er geen twijfel mogelijk aan het feit dat *'kroes'* een oorspronkelijk Germaans woord is, dat wil zeggen dat het al voor de schriftelijke overlevering in de genoemde en mogelijk in andere talen als het Engels en Noors voorkwam. Dat is niet het geval met *'kruis'*. De verering van het Christelijke kruis dateert in Westfalen en aangrenzende gebieden waarschijnlijk pas van de 8ste eeuw, toen missionarissen als Lebuinus in deze streken kwamen prediken. In die tijd werd het woord *'kruis'* ontleend aan het Latijnse *'cruce'*, een verbogen vorm van *'crux'*. Voor die tijd werd voor dit voorwerp *'galg'* gebruikt, dat ook in de Gotische bijbelvertaling voorkomt. Het Gotisch is de oudste bekende Germaanse taal.

In de tweede plaats weten we niet hoe de woorden in vroeger tijd werden uitgesproken. In het Duitse gedicht over de gehangenen zal *'kruus'* uitgesproken moeten worden als *'kroes'*, want *'Krüz-'* kan alleen maar *'kruus'* beduiden. Dit zouden we nog kunnen navragen, maar daarvan is geen sprake als het een eeuw of langer geleden is. En in de derde plaats zijn klanken in de loop van de tijd veranderd. Nederlands *'kroes'* is nu in het Duits *'krause'*, maar dit zal ook eens *'kroes'* geweest zijn en mogelijk via *'kruus'* veranderd zijn in *'kraus'*. In het ene gebied gebeurde dat eerder dan in het andere; daarvan weten we onvoldoende af. En we zullen het ook nooit weten, omdat spellingen onbetrouwbare getuigen van de uitspraak zijn.

De woorden *'kroes'* en *'kruis'* hebben zeker een verschillende oorsprong, maar een zogenaamd volksetymologische verwarring op grond van de betekenissen, mogelijk geholpen door de klankovereenkomst, is heel goed mogelijk.

Piirainen formuleert het zo: *'Bei mehreren dieser Bäume ist jedoch eine Umdeutung von "Kruzeboom" aus "Krüüs", Kreuz, mit einem Kreuz gekennzeichnet anzunehmen'*. Een verder toelichting om te verklaren dat *'kruisboom'* in de betekenis boom die door een kruis (in de stam of onder de kroon) wordt gekenmerkt, samenviel, verward of vereenzelvigd werd met *'Kroezeboom'* een boom met breed uitgegroeide kruin, met verschillende functies, waarin ook nog wel eens een kruis gekrast was, lijkt ternauwernood nodig. De overtuiging dat *'kroes'* en *'kruis'* identiek zijn, kan in vroeger eeuwen evengoed bestaan hebben.

Onafhankelijk van elkaar kwamen Piirainen (12) en ik tot dezelfde oplossing; de juistheid ervan wordt daardoor waarschijnlijker. De taal- en naamkundige motieven voor mijn veronderstelling worden in een uitvoeriger artikel, dat in 1990 verschijnt, besproken. Maar er blijven intrigerende vragen over. De Germanen in onze streken hebben zeker het kruisteken gekend, voordat ze het latijnse woord *'crux'* leerden kennen. Hoe noemde ze dat teken in hun eigen taal? Was er toen ook al een verbinding tussen het teken en de *'kroezenboom'*?

In het Nederduitse gebied aan beiden zijden van de grens wekt de *'kroezenboom'* de gedachte aan Christus. Is dat verband misschien vooral vroeger gelegd, toen alleen het Rooms-Katholieke geloof heerste? Heeft het Protestantisme niet alleen de kapellen en cricifixen, maar ook de kroezebomen doen verdwijnen? Heb ik daarom meer gedichten uit Westfalen dan uit Oost-Nederland gevonden, waarin de kroezeboom een rol speelt?

De kruse Baum

Wat is met di, du kruse Baum?
Du sühs so sierlick ut,
ut diene krusen Krone klingt
son fromm Gebet harut

.98. 34 (10)

Ganz sachte singt de Fröhjaohrswind
sien ewig junge Leed,
he glitt an alle Knoppen hiär
un maolt ganz grön dien Kleed.
De Fröhjaohrsunne lacht di an
Met iähren güldnen Schien;
dat löcht't un singt un klingt in di,
nu segg, wat sall dat sien !
Sühs du dann nich, du Menskenkind,
wat Wind un Sunne seihet ?
Sühs du dann nich, dat unner mi
de leiwe Härgott steiht ?
Un miene Kron, dat is de Kiärk,
wao Sunne, Wind un Weer
un alle Vüegel bäden gaoht
to ussen leiwen Här.
So ganz verlaoten, ganz alleen
wocht je jaohrut, Jaohrin
up di, du arme Menskenkind,
op dienen stolten Sinn.
Du kaims jä nich, un nu schickt se
em iähren Dank harup.
Se luowt un prieset ussen Härn
un häöret nümmer up. (13)

Men zou ook meer aanwijzingen willen hebben over deze samenvallende van 'kroes' en 'kruis'. Van woordvorm en betekenis. Ik heb me afgevraagd of die ook niet veroorzaakt is door verbinding van gedachten aan het kruishout en de doornenkroon; sommigen nemen namelijk aan dat deze gemaakt was van 'kruysdorens' of 'cruceldorens'. Daarom heb ik gezocht naar Christuslegenden waarin het kruis en de kruisdoorn een rol speelden. Maar ik heb ze niet gevonden. Zou er in de middeleeuwen nooit een legende verteld zijn waarin de kruisboom en de kroesdoorn elkaar verwijten dat ze Christus martelen, dat ze elkaar de schuld geven van zijn dood? Misschien komt die nog eens te voorschijn ter ondersteuning van de volksetymologische verwarring van 'kroes' en 'kruis'.

Noten:

1. Kerst Zwart, *In en om het kleine dorp*, Zutphen 1936, p. 30-34.
2. Herman van Velzen, *Aornt Peppelenkamp op ni'j*, Enschede 1973, p.193.
3. *Erica*, 1947 nr.7, p. 169.
4. P. G. J. Groenewold, *De Bruinehaar van vroeger tot nu*, z.pl. 1985/1986, p.78.
5. Wilhelm Brockpähler, Von Bauerngerichtsplätzen, geleiteten Linden und 'krusen Bäumkes' in Westfalen. In: *Westfälischer Heimatkalender 1944. Heimatkalender für das Paderborner Land*, Jg.5 und 6. S. 88-94.
6. D.W. Kobes, De diverse veldnamen in het gebied van Aalten-Dinxperlo-Wisch, In: *ADW* 1973, p.15.
7. M, Reinders O. F. M. , Het landschap als oorkonde II, In: *ADW* 1973, p.63.
8. B.L. Dorresteijn, De Silvoldse Sleage en de Kroezenhoek. In: *ADW* 1979, p.29.
9. E.Hackland-Rheinländer. In: *Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde*, Jg.I (1904), S.159.
- 10 *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Dl.8, kol 307.
- 11 G. J. H. Dijkhuis, *Twents in woord en gebruik: Twentse woordenschat*, 2de dr. 1981, p.448.
- 12 E. Piirainen, *Flurnamen in Vreden*, 1984.
- 13 August Hollweg, *Swattbraut, Plattdütske Riemsels*, Münster 1953.

INDIANENLIEF EN -LEED IN RUURLO.

Ik vond nog het volgende oude krantenknipsel van 28 augustus 1962 over de openluchtspelen in Ruurlo.

“Van onze correspondent te Utrecht”

Toen we dezer dagen het verzoek kregen in Ruurlo, het mooie dorp in de Achterhoek naar een Indianenspel te gaan kijken: **Winnetou, het grote opperhoofd der Apachen**, heeft dit ons om verschillende redenen verheugd. In de eerste plaats omdat we in Utrecht nooit een Indiaan te zien krijgen, maar tevens omdat een dergelijke opdracht de schrijver automatisch verjongt, al is het slechts in eigen gedachten.

Ruurlo heeft de primeur gehad met het openluchtspel van pastoor Overmars. Ruurloos onderwijsspecialist B. A. J. Gerdes heeft het bewerkt en de regie op zich genomen over 80 dorpsgenoten die, voor een groot deel te paard, blijk hebben gegeven de atavismen die in ons allen sluimeren, weer te kunnen doen herleven.

Hij had keus uit zeven toneelverenigingen, zodat hij met ervaren krachten te maken kreeg. Toen we hoorden, dat een gemeenschap van 6000 zielen een zo rijk genuanceerd toneel bezit, vlogen de gedachten aanstonds terug naar “thuis” waar immers de Rederijkerskameren een soortgelijke subtiele structuur te zien geven.

In het duister van het Rijkenbargse bos hebben die van Ruurlo, duizenden in getal, zaterdagavond bij het licht van door de gezamenlijke installateurs voortreffelijk opgestelde schijnwerpers een boeiend spel zien voltrekken waarin meneer pastoor gelegenheid had gevonden enkele essentialia uit het Evangelie op passende wijze te accentueren. Overigens kwam bleekgezicht er niet best af want bij herhaling werd melding gemaakt van roof, plundering en dronkenschap door de blanken die *“als echte Yankees het geld opstrijken zonder er iets voor te doen”* (Pshaw).

Het verhaal begint met het pionierswerk van een groepje technici van de Pacific Railway Cy, die een spoorweg willen aanleggen door de jachtvelden van Intschu Tschuma, de vader van Winnetou. Men ziet hen in een blokhut feestvieren en is dan later op de voorgrond van het spelplan waar afgeknotte bomen staan, getuige van eindeloze gesprekken tussen ingenieurs en controleurs waarbij zich ook de weerstrevende Apachen voegen die niets van de spoorweg willen weten (Pshaw). De blanken hebben weer als gewoonlijk het land genomen zonder ervoor te betalen. Bij een dronkemansrel wordt de blanke vriend en raadgever van de Apachen Klehki Petra doodgeschoten hoewel het de bedoeling was Winnetou te treffen.

Bij al deze verwickelingen ziet men groepen ruiters door het bos draven, er wordt links en rechts geschoten, er sluipen kerels over de grond als hagedissen en andere klauteren als apen in de bomen. Cowboys galopperen als duivels door het woud en tussen de bedrijven door maken we ook kennis met Old Shatterhand, een landmeter en opzichter, en diens vrienden Sam Hawkins, Dick Stone en Bill Parker. Vooral Sam Hawkins speelt een grote rol in de geschiedenis en men heeft hem een prachtige spitse baard als die van een aardmannetje bezorgd en in een passend costume gestoken.

In het tweede bedrijf keren de Apachen terug (oef) en alle Europeanen zomede de boosaardige krijgers der Kiowa's worden gevangen genomen. Dank zij een bijzondere list komen ze echter vrij en bij een volgend gevecht worden de Kiowa's verslagen. Het laatste deel brengt de dood van Winnetou naar voren die een voorgevoel heeft gehad van zijn naderend eind. Hij beschrijft de schoonheid van zijn jonge shaw alsof hij een para-frase leverde op het Hooglied, natuurlijk in gedempte termen wat, gelet op het ambt van de auteur, vanzelf spreekt (Pshaw).

De strekking van het hele verhaal is, de Apachen naar een hogere beschaving op te voeren waartoe Winnetou en diens vader, een pracht van een opperhoofd, veel hebben bijgedragen o.a. met behulp van Klehki Petra en Old Shatterhand aan wie bij het sterven van Winnetou de zorg voor diens mooie vrouw wordt toevertrouwd. Een hachelijke opdracht. Ze komt nog net op tijd om haar man aan haar boezem te drukken voordat deze de laatste adem uitblaast (Oef).

Drie uren heeft dit spel geduurd en al is er veel in geschoten en gedraafd, toch waren er ook veel lange dialogen die men best wat had kunnen afzwakken. Het geheel heeft echter de toeschouwers, die grotendeels uit de eigen plaats en naastliggende dorpen kwamen, zeer voldaan.

Mevrouw Tellinga ontwierp de costuums die door de dorpelingen “op eigen atelier” nam maanden van moeizame arbeid zijn vervaardigd (Pshaw).

De heer Van der Meulen, voorzitter van het comité, dat eens in de 3 jaar zo'n evenement op touw zet, heeft met dokter Bakker, die o.a. de muziek en microfoons verzorgde, veel werk verzet.” 98.36 (12)